

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ REVIEW

Από το φρενοβλαβή στον ψυχικά ασθενή Ιστορική εξέλιξη της νομικής ορολογίας

Ο ορισμός της ψυχικής υγείας υπήρξε αντικείμενο διαφωνίας σε διάφορους πολιτισμούς ανά τους αιώνες. Κάθε λαός και πολιτισμός αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο τους ψυχικά ασθενείς. Στην Ελλάδα, στο παρελθόν, ο ψυχικά ασθενής θεωρείτο επικίνδυνος και χαρακτηριζόταν με όρους όπως φρενοβλαβής, ψυχασθενής, παράφρων και με άλλους απαξιωτικούς για την ανθρώπινη προσωπικότητα χαρακτηρισμούς. Συνήθως, ο χαρακτηρισμός αυτός οδηγούσε στον εγκλεισμό του ατόμου στο φρενοκομείο. Η εν λόγω κατάσταση φαίνεται να έχει μεταβληθεί. Στην παρούσα ανασκόπηση μελετάται η χρήση και η μετεξέλιξη των νομικών όρων που υιοθετήθηκαν διαχρονικά στην Ελλάδα για το χαρακτηρισμό και την αντιμετώπιση των προσώπων που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές και χρήζουν προστασίας και βοήθειας κατά τη διαχείριση των υποθέσεών τους. Προκειμένου να διερευνηθεί η χρήση και η μετεξέλιξη των νομικών όρων και κατ'επέκταση της νομικής και ιατρικής αντιμετώπισης των ατόμων με ψυχικά προβλήματα, μελετήθηκε το θεσμικό πλαίσιο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα. Μελετήθηκαν νομικές πηγές μέσω του εθνικού τυπογραφείου, της νομικής βάσης δεδομένων «Νόμος», πρακτικά της Ελληνικής Βουλής, καθώς και επιστημονικές μελέτες και άρθρα έγκριτων νομικών και ψυχιάτρων. Διαπιστώνεται ότι η χρησιμοποιούμενη ορολογία έχει μεταβληθεί σημαντικά, όπως έχει τροποποιηθεί και ο τρόπος αντιμετώπισης των ψυχικά ασθενών, δίνοντας προτεραιότητα στην προστασία της ανθρώπινης προσωπικότητας και αξιοπρέπειας των πασχόντων προσώπων. Η έννοια της «ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής» αντικατέστησε τους όρους «φρενοβλάβεια», «παράνοια» και άλλες συναφείς και υιοθετήθηκε ως σταθερή και λιτή νομική έννοια, που να συνάδει με την προστασία της προσωπικότητας και να είναι προσαρμοσμένη στις σύγχρονες επιστημονικές ιατρικές απόψεις.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ορισμός της ψυχικής υγείας υπήρξε αντικείμενο διαφωνίας σε διάφορους πολιτισμούς ανά τους αιώνες. Ακόμη και στην εποχή μας είναι δύσκολο να υπάρξει συμφωνία. Ο ορισμός ότι ψυχική υγεία είναι η έλλειψη ψυχικών διαταραχών μάλλον δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

Η ψυχική υγεία, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), αποτελεί «μια κατάσταση ευεξίας, όπου το άτομο αντιλαμβάνεται τις ικανότητές του, μπορεί να αντιμετωπίσει τις συνήθεις δυσκολίες της ζωής, είναι σε θέση να εργάζεται παραγωγικά και είναι ικανό να προσφέρει στην κοινότητα^{1,2}».

Ένα από τα γενικώς παραδεκτά χαρακτηριστικά της ψυχικής υγείας είναι το λειτουργικό δικαίωμα της συνεχούς

και ακατάπαυστης βελτίωσής της. Μάλιστα, δεν προσδιορίζεται συσχετιζόμενη με μεμονωμένα άτομα αλλά ως κατάσταση ισορροπίας ενός ατόμου με τους άλλους και το περιβάλλον του γενικότερα. Επομένως, η προαγωγή της ψυχικής υγείας πρέπει να εντάσσεται στο πλαίσιο συγκεκριμένης πολιτικής, εφ'όσον σύμφωνα με τον ΠΟΥ είναι «ένα οργανωμένο σύστημα από αρχές, αξίες και στόχους βελτίωσης της ψυχικής υγείας και μείωσης του φορτίου των ψυχικών διαταραχών σε έναν πληθυσμό».³

Η ψυχική κατάσταση του ανθρώπου καθορίζεται από *πολλαπλούς παράγοντες*, στους οποίους συμπεριλαμβάνονται οι βιολογικοί, π.χ. γενετική, φύλο, οι ατομικοί, π.χ. προσωπική εμπειρία, οι οικογενειακοί και οι κοινωνικοί, π.χ. κοινωνική υποστήριξη, καθώς και οι οικονομικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες, π.χ. κοινωνική θέση και συνθήκες

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2014, 31(6):678-685
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2014, 31(6):678-685

Δ. Μυλωνόπουλος

Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων,
Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα,
Πειραιάς

From madness to mental illness.
The historical development of legal
terminology

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρητηρίου

Δικαστική αντίληψη
Δικαστική συμπαράσταση
Φρενοβλάβεια
Ψυχική ή διανοητική διαταραχή
Ψυχική υγεία

Υποβλήθηκε 27.3.2014
Εγκρίθηκε 5.4.2014

διαβίωσης. Η κακή ψυχική υγεία συνεπάγεται προβλήματα και ένταση, μειωμένη λειτουργία που συνδέεται με αγωνία, συμπτώματα και διαγνώσιμες διανοητικές διαταραχές, όπως η σχιζοφρένεια και η κατάθλιψη.⁴

Η Ψυχιατρική, όπως προκύπτει από τον επιστημονικό της ρόλο, αξιολογεί την ανθρώπινη συμπεριφορά και καλείται να αντιμετωπίσει την παρεκκλίνουσα από το στερεότυπο συμπεριφορά του μέσου ανθρώπου. Καθίσταται αναγκαία η διασύνδεση της ψυχιατρικής επιστήμης με τη νομική επιστήμη, τόσο στο χώρο του Δημοσίου Δικαίου όσο και στο χώρο του Ιδιωτικού Δικαίου. Ειδικότερα, η διασύνδεση αυτή, στο Ποινικό Δίκαιο αφορά στο θέμα του καταλογισμού στην τέλεση αξιόποινης πράξης, στο Αστικό Δίκαιο στον τομέα της δικαιοπρακτικής ικανότητας και ειδικότερα στο θεσμό της δικαστικής συμπαράστασης, στην ακούσια νοσηλεία κ.λπ. Τονίζεται ότι αν και η σχέση της ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης με τη δικαστική απόφαση είναι άμεση, ο δικαστής είναι αυτός που απονέμει δικαιοσύνη και ο ρόλος του ψυχιάτρου αποκτά συμβουλευτικό χαρακτήρα.

Το ερώτημα πότε ο ασθενής είναι ανίκανος για να δηλώσει τη βούλησή του σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε να στερηθεί το δικαίωμα να αποφασίζει για τον εαυτό του είναι θέμα της δικαιοσύνης και όχι της Ιατρικής.⁵ Ο ψυχίατρος συμμετέχει στη διαδικασία λήψης της απόφασης σχετικά με το θεσμό της δικαστικής συμπαράστασης ως ο κατ' εξοχήν ειδικός (πραγματογνώμονας) στα θέματα διανοητικής ικανότητας και βούλησης.⁶ Έτσι, ο κοινός χώρος της Ψυχιατρικής και της Νομικής συνίσταται στη διαλεκτική που αναπτύσσεται μεταξύ της ανάγκης για θεραπεία του πάσχοντος προσώπου και της ανάγκης για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, χωρίς η μία να ικανοποιείται σε βάρος της άλλης. Πρόκειται για ανάγκες, οι οποίες ως δικαιώματα υγείας και προσωπικότητας κατοχυρώνονται συνταγματικά στο δικαιοσύνη σύστημα της χώρας.

Ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης, νομοτεχνικά, συμπεριλαμβάνεται στον ιδιαίτερο κλάδο του Αστικού Δικαίου, στο Οικογενειακό Δίκαιο, καθώς η φροντίδα των πασχόντων προσώπων ανατίθεται κατά κανόνα στα μέλη της οικογένειας.⁷ Η οικογένεια αποτελεί το κύριο φυσικό υποστηρικτικό σύστημα για τον ασθενή και τη βασική και πολλές φορές μοναδική πηγή φροντίδας γι' αυτόν.⁸

Ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης εντάσσεται στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης του οικογενειακού δικαίου που άρχισε με το Ν 1329/1983 και που με το Ν 2447/1996 ενοποιήθηκαν σε αυτόν το θεσμό οι παλαιότεροι θεσμοί της δικαστικής αντίληψης και της δικαστικής απαγόρευσης, σε μια διαφορετική οπτική στην αντιμετώπιση των προσώπων που χρήζουν προστασίας και βοήθειας κατά τη διαχείριση των υποθέσεών τους.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

2.1. Φρενοβλαβείς

Η ψυχιατρική περίθαλψη για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους ρυθμίζεται με το Ν ΨΜΒ/1862 (ΦΕΚ 28 της 19.5.1862). Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του νομοθέτηματος «Περί συστάσεως Φρενοκομείων». Σύμφωνα με το άρθρο 1, παρέχεται στην κυβέρνηση η δυνατότητα να ιδρύει και να συντηρεί, ανάλογα με τις υπάρχουσες ανάγκες, ένα ή περισσότερα φρενοκομεία, με σκοπό τη συντήρηση και τη θεραπεία φρενοβλαβών. Όλο το νομοθέτημα διαπνέει η αντίληψη ότι η θεραπεία του φρενοβλαβούς είναι συνυφασμένη με την απομάκρυνσή του από το νοσηρό οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον. Τονίζεται ιδιαίτερα ότι η θεραπεία επιβάλλεται να παρέχεται μόνο στα φρενοκομεία, ενώ απαγορεύεται η τοποθέτηση και η διατήρηση φρενοβλαβών στα νοσοκομεία που λειτουργούν για άλλες νόσους. Μάλιστα, οι προϊστάμενοι των νοσοκομείων που παραβαίνουν την απαγόρευση αυτή καταδίδονται και τιμωρούνται με φυλάκιση που κυμαίνεται από 5 ημέρες μέχρι ένα έτος και με χρηματική ποινή από 50–2.000 δραχμές (άρθρα 21 και 39). Βέβαια, τονίζεται στο νόμο (άρθρο 19) ότι δεν επιτρέπεται να τοποθετούνται φρενοβλαβείς στις φυλακές ή να μεταγονται μαζί με υπόδικους ή κατάδικους. Ο εν λόγω νόμος προφύλασσε τα δικαιώματα των ψυχασθενών και δεν επέτρεπε, άσχετα αν αυτό δεν εφαρμόζοταν πλήρως, την παραμονή τους σε αστυνομικά τμήματα.⁹

Σε πολλές περιπτώσεις, η έννοια του φρενοβλαβούς είναι ταυτισμένη με την έννοια της επικινδυνότητας, π.χ. στο άρθρο 13 αναφέρεται χαρακτηριστικά «όταν η φρενοβλάβεια αυτών μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή την προσωπική ασφάλεια των πολιτών», στο άρθρο 9, στην τρίτη παράγραφο αναφέρεται «οσάκις ο ιατρός του φρενοκομείου νομίσει ότι η κατάσταση των φρενών του αρρώστου μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή την προσωπική ασφάλεια των πολιτών...», στο άρθρο 14 αναφέρεται «όταν από τη φρενοβλάβεια κάποιου επίκειται κίνδυνος είτε αυτός βεβαιώνεται με ιατρικό αποδεικτικό είτε είναι πασίδηλος, μπορούν οι δήμαρχοι των δήμων, οι οποίοι δεν είναι πρωτεύουσες επαρχιών ή νομαρχιών, να διατάξουν προσωρινά μέτρα για το φρενοβλαβή, αλλά οφείλουν εντός 24ώρου να αναφέρουν στον έπαρχο, ο οποίος αποφασίζει χωρίς αναβολή».

Επίσης, είναι προφανές από το περιεχόμενο του νομοθέτηματος ότι ο φρενοβλαβής δεν έχει δική του βούληση για την εισαγωγή του στο φρενοκομείο καθώς αυτή γίνεται είτε αυτεπάγγελα από τις δημόσιες αρχές (νομάρχης, δήμαρχος, διευθυντής αστυνομικού τμήματος) είτε με

πρόταση ιδιωτών, π.χ. του επιτρόπου στην περίπτωση που έχει επιβληθεί δικαστική απαγόρευση ή συγγενών ή τρίτων προσώπων, ενώ για την έξοδό του από το φρενοκομείο έχει δικαίωμα να απευθυνθεί στο Πρωτοδικείο (άρθρο 22), όπως και άλλοι, π.χ. δημόσιες αρχές (νομάρχης), ιδιώτες, π.χ. επίτροπος δικαστικά απαγορευμένου, συγγενείς κ.λπ.

2.2. Ψυχοπαθείς, βαρέως ανώμαλοι και διανοητικώς καθυστερημένοι

Στο Ν 6077/1934 (ΦΕΚ 78/Α) «Περί οργανώσεως δημοσίων ψυχιατρειών», αναφέρεται στο άρθρο 1 ότι τα δημόσια ψυχιατρεία έχουν ως σκοπό τη νοσηλεία και την περίθαλψη ψυχοπαθών, επιληπτικών, αλκοολικών, καθώς και βαρέως ανωμάτων και καθυστερημένων διανοητικώς ατόμων. Μάλιστα, στη δεύτερη παράγραφο αναφέρεται ότι οι νοσηλεύομενοι σε αυτά υποβάλλονται και στη θεραπευτική αγωγή βιοτεχνικής και γεωργικής εργασίας κατά το μέτρο των ικανοτήτων τους και σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου.*

2.3. Πνευματική νόσος – χρήση λογικού – διαφορούμενες φρένες

Το μεγαλύτερο μέρος του ιδιωτικού δικαίου αποτελεί το Αστικό Δίκαιο που ρυθμίζει όλες τις σχέσεις και τις καταστάσεις του ανθρώπου, ως ιδιώτη, από τη γέννησή του μέχρι το θάνατό του. Το κυριότερο νομοθέτημα στο οποίο βασίζεται το αστικό δίκαιο της χώρας είναι ο ΑΝ 2250/1940, ο οποίος φέρει τον τίτλο Αστικός Κώδικας (ΑΚ). Σύμφωνα με το τελευταίο άρθρο του, η ισχύς του θα ετίθετο την 1η Ιουλίου 1941 αλλά τελικά άρχισε να ισχύει από 23 Φεβρουαρίου 1946 λόγω εχθρικής κατοχής-πολεμικής περιόδου.¹⁰

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του ΝΔ 7/10.5.1946 (ΦΕΚ Α' 151), ο ΑΝ 2250/1940 «Αστικός Κώδικας» και ο ΑΝ 2783/1941 «Εισαγωγικός νόμος του Αστικού Κώδικος» θεωρούνται ως ουδέποτε καταργηθέντες και ως τεθέντες σε ισχύ από 23.2.1946.

Ο ΑΚ μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1975, με τη θέσπιση της ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μεταξύ Ελλήνων και Ελληνίδων, σύμφωνα με το άρθρο 4, παρ. 2, υπέστη βασική μεταρρύθμιση, ιδιαίτερα στο οικογενειακό δίκαιο με το Ν 1329/1983, άρθρο 21 (ΦΕΚ 25/Α) «Κύρωση ως Κώδικα του Σχεδίου Νόμου: «Εφαρμογή της

συνταγματικής αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα, τον Εισαγωγικό του Νόμο,** την Εμπορική Νομοθεσία και τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, καθώς και μερικός εκσυγχρονισμός των διατάξεων του Αστικού Κώδικα που αφορούν στο Οικογενειακό Δίκαιο».

Στον Αστικό Κώδικα, στο Τέταρτο Βιβλίο που τιτλοφορείται «Οικογενειακό Δίκαιο», το Δέκατο Έκτο Κεφάλαιο, στα άρθρα 1686–1700, αναφέρεται στην επιτροπεία απαγορευμένων – δικαστική απαγόρευση και το Δέκατο Όγδοο Κεφάλαιο στα άρθρα 1705–1709 αναφέρεται στη δικαστική αντίληψη.

Δικαστική απαγόρευση. Σύμφωνα με το άρθρο 1686 ΑΚ, σε δικαστική απαγόρευση*** υποβάλλεται (α) όποιος αδυνατεί να φροντίζει τον εαυτό του ή την παρουσία του επειδή πάσχει από μόνιμη πνευματική ασθένεια που αποκλείει τη χρήση του λογικού και (β) όποιος αδυνατεί να φροντίζει τον εαυτό του ή την παρουσία του επειδή πάσχει από σωματική αναπηρία, ιδίως επειδή έχει γεννηθεί κωφός ή τυφλός ή άλαλος.

Αν η πνευματική ασθένεια δεν αποκλείει εντελώς τη χρήση του λογικού και υπάρχει κατάσταση διαφορούμενων φρενών, το δικαστήριο, αντί για απαγόρευση, διορίζει δικαστικό αντιλήπτορα. Το ίδιο ισχύει και σε περίπτωση σωματικής αναπηρίας, αν δεν προκαλεί απόλυτη αδυναμία του αναπήρου να φροντίζει τον εαυτό του και τις υποθέσεις του (άρθρο 1691 ΑΚ).

Ο ανήλικος που βρίσκεται υπό γονική μέριμνα ή επιτροπεία μπορεί να τεθεί σε απαγόρευση, αν συντρέχουν οι όροι της, εφ' όσον επιβάλλεται από το συμφέρον του.

Η απαγόρευση κηρύσσεται με απόφαση του δικαστηρίου, ύστερα από αίτηση οποιουδήποτε συγγενούς ή του συζύγου αυτού που πάσχει, του επιτρόπου ή κηδεμόνα του ή του εισαγγελέα.

Η αίτηση απαγόρευσης πρέπει να συνοδεύεται από γνωμοδότηση του συγγενικού συμβουλίου σχετικά με την ανάγκη της απαγόρευσης. Το συγγενικό συμβούλιο συγκροτείται όπως και για τον ανήλικο που επιτροπεύεται. Ο σύζυγος αυτού που πρέπει να απαγορευτεί και αυτός που ζητά την απαγόρευση προσκαλούνται στο συμβούλιο να δώσουν πληροφορίες σχετικά με αυτόν που πρέπει

** Τα κείμενα του ΑΚ και του ΕισΝΑΚ μεταγλωττίστηκαν στη δημοτική με το ΠΔ 456/1984 (ΦΕΚ 164/Α) με βάση την παρ. 1 του άρθρου 36 του Ν 1406/1983 (ΦΕΚ 182/Α).

*** Η δικαστική απαγόρευση δεν πρέπει να συγχέεται με τη νόμιμη απαγόρευση του άρθρου 1700 ΑΚ. Σύμφωνα με αυτό, όποιος καταδικάστηκε για κακούργημα βρίσκεται σε νόμιμη απαγόρευση αφ' ότου η απόφαση καταστεί τελεσίδικη και όσο διαρκεί η ποινή. Αφ' ότου η απόφαση γίνει τελεσίδικη, ο απαγορευμένος είναι ανίκανος για δικαιοπραξία.

* Σύμφωνα με το άρθρο 4, το Δημόσιο Ψυχιατρείο Αθηνών είναι νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου, το οποίο υπάγεται στη διοίκηση και την εποπτεία του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως και συνιστά αποικία ψυχοπαθών, όπου χάρη αυτών και του καταστήματος οργανώνεται ανάλογη αγροτική και βιοτεχνική εργασία (αγροτική αποικία ψυχοπαθών).

να απαγορευτεί, αλλά δεν μετέχουν στη διάσκεψη ούτε γνωμοδοτούν.

Ο απαγορευμένος είναι ανίκανος για δικαιοπραξία αφ' ότου δημοσιευτεί η απόφαση για την απαγόρευση. Αφ' ότου καταστεί τελεσίδικη η απόφαση για την απαγόρευση, ο απαγορευμένος επιτροπεύεται. Ο επίτροπος και ο παρεπίτροπος διορίζονται κατά τις διατάξεις για τη δοτή επιτροπεία των ανηλίκων.

Σε κάθε περίπτωση όπου έλειψαν οι λόγοι οι οποίοι την προκάλεσαν, η απαγόρευση αίρεται με απόφαση του δικαστηρίου κατά τη διαδικασία που είχε απαγγελθεί.

Το δικαστήριο μπορεί να διορίσει προσωρινό διαχειριστή σε κάθε φάση της διαδικασίας για την απαγόρευση. Η εξουσία του περιλαμβάνει κάθε συντηρητικό μέτρο για την περιουσία και για το πρόσωπο αυτού που πρέπει να απαγορευτεί.

Οι κληρονόμοι προσώπου που απεβίωσε μπορούν να προσβάλλουν για φρενοβλάβεια τις μη χαριστικές δικαιπραξίες που έγιναν από αυτόν ή προς αυτόν (α) όταν η απαγόρευση απαγγέλθηκε ή προκλήθηκε όσο αυτός ήταν εν ζωή, (β) όταν η δικαιοπραξία επιχειρήθηκε το χρονικό διάστημα που θεραπευόταν σε φρενοκομείο και (γ) όταν η απόδειξη της φρενοβλάβειας προκύπτει από την ίδια τη δικαιοπραξία που προσβάλλεται.

Η επιτροπεία του έγγαμου απαγορευμένου ανατίθεται αυτοδίκαια στη σύζυγό του, εκτός αν, με αίτηση του απαγορευμένου ή όποιου έχει έννομο συμφέρον, το δικαστήριο κρίνει ότι το συμφέρον του απαγορευμένου επιβάλλει διαφορετική λύση.

Ο επίτροπος του απαγορευμένου μπορεί, με γνωμοδότηση του συγγενικού συμβουλίου και άδεια του δικαστηρίου, να προβεί σε παροχές προς τέκνο του απαγορευμένου, σύμφωνα με το άρθρο 1509.

Οι διατάξεις για την επιτροπεία των ανηλίκων εφαρμόζονται και στην επιτροπεία των απαγορευμένων, σε όσες περιπτώσεις δεν ορίζεται διαφορετικά.

Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 1695 ΑΚ, οι κληρονόμοι προσώπου που απεβίωσε μπορούν να προσβάλλουν, λόγω φρενοβλάβειας, τις μη χαριστικές δικαιπραξίες που έγιναν από αυτόν ή προς αυτόν, όταν (α) η απαγόρευση απαγγέλθηκε ή προκλήθηκε εν όσω ζούσε, (β) όταν η δικαιοπραξία συνάφθηκε καθ' όσο χρόνο αυτός θεραπευόταν στο φρενοκομείο, (γ) η απόδειξη της φρενοβλάβειας προκύπτει από την ίδια τη δικαιοπραξία που προσβάλλεται.

Δικαστική αντίληψη. Σύμφωνα με το άρθρο 1705 ΑΚ, σε δικαστική αντίληψη υποβάλλεται (α) όποιος είναι σε κατάσταση διφορούμενων φρενών εξ αιτίας πνευματικής

ασθένειας που δεν αποκλείει εντελώς τη χρήση του λογικού, (β) όποιος βρίσκεται σε μερική αδυναμία να φροντίσει τον εαυτό του και τις υποθέσεις του λόγω σωματικής αναπηρίας του, ιδίως επειδή είναι κωφός ή τυφλός ή άλαλος, (γ) όποιος από ασωτία* εκθέτει στον κίνδυνο στέρξης τον εαυτό του ή την οικογένειά του, (δ) όποιος από συνήθεια μέθης ή τοξικομανία αδυνατεί να φροντίσει τις υποθέσεις του ή θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια άλλων.

Η δικαστική αντίληψη κηρύσσεται με απόφαση του δικαστηρίου, ύστερα από αίτηση οποιουδήποτε συγγενούς ή του συζύγου αυτού που πάσχει, του επιτρόπου ή του κηδεμόνα του ή του εισαγγελέα. Η αίτηση για να τεθεί ένα πρόσωπο σε δικαστική αντίληψη πρέπει να συνοδεύεται από γνωμοδότηση του συγγενικού συμβουλίου σχετικά με την ανάγκη της δικαστικής αντίληψης. Ο σύζυγος αυτού που πρέπει να τεθεί σε δικαστική αντίληψη και αυτός που προβαίνει στο σχετικό αίτημα προσκαλούνται στο συμβούλιο να δώσουν πληροφορίες αναφορικά με εκείνον που πρέπει να τεθεί σε δικαστική αντίληψη, αλλά δεν μετέχουν στη διάσκεψη ούτε γνωμοδοτούν.

Η δικαστική αντίληψη αίρεται με απόφαση του δικαστηρίου σε κάθε περίπτωση που εκλείψουν οι λόγοι που την προκάλεσαν.

Το πρόσωπο που βρίσκεται σε δικαστική αντίληψη πρέπει να έχει τη συναίνεση του αντιλήπτορα προκειμένου (α) να παρίσταται σε δικαστήριο, (β) να εισπράττει και να παρέχει εξόφληση, (γ) να δανείζεται, (δ) να εκποιεί ακίνητο του ή εμπράγματο δικαίωμά του σε ξένο ακίνητο, (ε) να εκποιεί δημόσια χρεόγραφα ή μετοχές ή ομολογίες ανώνυμων εταιριών, (στ) να συνάπτει συμβιβασμό ή συνυποσχετικό, (ζ) να αναδέχεται ξένη υποχρέωση και ιδίως να δίνει εγγύηση, (η) να αποδέχεται ή να αποποιείται κληρονομία ή να αποποιείται κληροδοσία ή να αποδέχεται κληροδοσία ή δωρεά που συνεπάγεται βάρη. Η απόδοση της κληρονομίας γίνεται πάντα με το ευεργέτημα της απογραφής.

Στις περιπτώσεις όπου χρειάζεται να συναιέσει ο αντιλήπτορας, η συναίνεσή του παρέχεται μόνο πριν από την επιχείρηση ή κατά την επιχείρηση της πράξης. Αν ο αντιλήπτορας αρνείται να συναιέσει, αποφασίζει το δικαστήριο, ύστερα από αίτηση αυτού που βρίσκεται υπό δικαστική αντίληψη.

* Σύμφωνα με την 363/1980 ΑΠ, ο σχετικός χαρακτηρισμός «άσωτος» επαφίεται στη δικαστική κρίση. Ο τυχόν ανήθικος βίος του προσώπου δεν το καθιστά άσωτο, εκτός εάν εξ αιτίας του εκτρέπεται σε σπατάλες. Η ασωτία πρέπει να προκαλεί κίνδυνο οικονομικής στέρξης του ασώτου ή της οικογένειάς του. Σύμφωνα με την απόφαση 1043/1982 ΑΠ, το δικαστήριο στο σκεπτικό του ερμηνεύει την έννοια της ασωτίας ως ελάττωμα του χαρακτήρα, πέραν δε αυτού αποτελεί εκδήλωση ψυχικής ανωμαλίας.

Οι πράξεις αυτού που βρίσκεται υπό δικαστική αντίληψη, για τις οποίες ο νόμος απαιτεί τη συναίνεση του αντιλήπτορα, είναι άκυρες σε κάθε περίπτωση που επιχειρήθηκαν χωρίς αυτή. Την ακυρότητα προτείνει μόνο ο αντιλήπτορας, αυτός που βρίσκεται υπό δικαστική αντίληψη, καθώς επίσης οι καθολικοί και οι ειδικοί διάδοχοί του.

2.4. Ψυχική ή διανοητική διαταραχή

Με το άρθρο 13 του Ν 2447/1996 (ΦΕΚ 278/Α) «Υιοθεσία, επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου, δικαστική συμπαράσταση, δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές και δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις» επέρχονται σημαντικές αλλαγές στις διατάξεις του Αστικού Κώδικα και του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, σχετικά με τη δικαστική απαγόρευση και τη δικαστική αντίληψη.

Έτσι, ειδικότερα:

- *Κατάργηση δικαστικής αντίληψης.* Το καθεστώς της δικαστικής αντίληψης του άρθρου 1705 ΑΚ, που αφορούσε στην κατάσταση «διφορούμενων φρενών» ή τη μερική αδυναμία του ατόμου για να φροντίσει τον εαυτό του ή τις υποθέσεις του, καταργείται πλήρως.
- *Κατάργηση δικαστικής απαγόρευσης.* Το καθεστώς της δικαστικής απαγόρευσης του άρθρου 1686 ΑΚ καταργείται και αντικαθίσταται από το καθεστώς της δικαστικής συμπαράστασης.
- *Δικαστική συμπαράσταση.* Εισάγεται ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης, ο οποίος περιέχει αρκετές διαφοροποιήσεις σε σύγκριση με τη δικαστική απαγόρευση, όσον αφορά στις προϋποθέσεις επιβολής της και στα αποτελέσματά της. Ο θεσμός αυτός αντιμετωπίζει τους πάσχοντες ως ανθρώπινα όντα με αξία, η οποία επιβάλλει όχι μόνο την προστασία τους, αλλά και την αναφορά σε αυτούς με τη χρήση μη προσβλητικών όρων.
- *Τροποποίηση προϋποθέσεων.* Οι προϋποθέσεις, για να υποβληθεί κάποιος ενήλικος σε δικαστική συμπαράσταση, τροποποιούνται. Σύμφωνα με αυτές, ο ενήλικος πρέπει (α) να αδυνατεί ολικά ή μερικά να φροντίζει για τις υποθέσεις του, λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή εξ αιτίας σωματικής αδυναμίας ή (β) να εκθέτει λόγω ασωτίας, τοξικομανίας ή αλκοολισμού στον κίνδυνο της στέρησης τον εαυτό του, το σύζυγό του, τους κατιόντες ή τους ανιόντες του.

Προβλέπεται συγκεκριμένα ότι η διαταραχή θα πρέπει να συνεπάγεται τη μερική ή την ολική αδυναμία του πάσχοντος να φροντίζει μόνος για τις υποθέσεις του, προσωπικές ή περιουσιακές, οι οποίες έχουν νομική σημασία.¹¹

Δικαστική απόφαση. Για να υποβληθεί κάποιος σε δικαστική συμπαράσταση απαιτείται δικαστική απόφαση. Η σχετική διαδικασία μπορεί να κινηθεί μόνο μετά από αίτηση του ίδιου, είτε του συζύγου του (εφ' όσον υπάρχει έγγαμη συμβίωση), είτε των γονέων του, είτε των τέκνων του, είτε του εισαγγελέα, είτε αυτεπάγγελα από το δικαστήριο. Σε περίπτωση σωματικής αναπηρίας, η αίτηση για να τεθεί το πρόσωπο σε δικαστική συμπαράσταση γίνεται αποκλειστικά από τον ίδιο. Οι εν λόγω ρυθμίσεις προσδίδουν στη διαδικασία ένα χαρακτήρα οικειότητας και εμπιστευτικότητας¹² και αποτρέπουν τη μετατροπή του προσώπου, από υποκείμενο της δίκης σε αντικείμενο της δίκης.

- *Γνώμη ενδιαφερομένου.* Για το διορισμό κάποιου ως δικαστικού συμπαραστάτη, αποφασιστική σημασία έχει η γνώμη του πάσχοντα.
- *Αποκλεισμός προσώπων.* Ως δικαστικός συμπαραστάτης αποκλείεται να διοριστεί πρόσωπο που συνδέεται με σχέση εξάρτησης ή με άλλο δεσμό με Μονάδα Ψυχικής Υγείας, στην οποία έχει εισαχθεί για θεραπεία ή διαμένει ο συμπαραστατέος.
- *Ανάθεση σε νομικά πρόσωπα.* Είναι δυνατό η δικαστική συμπαράσταση να ανατεθεί, υπό προϋποθέσεις, σε σωματείο ή ίδρυμα ή στην κοινωνική υπηρεσία.
- *Έκθεση κοινωνικής υπηρεσίας.* Προϋπόθεση για να τεθεί κάποιος πρόσωπο σε δικαστική συμπαράσταση αποτελεί η κατάθεση στο δικαστήριο έκθεσης της αρμόδιας κοινωνικής υπηρεσίας σχετικά με την αναγκαιότητα του μέτρου και την καταλληλότητα του προσώπου που πρόκειται να διοριστεί ως συμπαραστάτης.
- *Έναρξη αποτελεσμάτων.* Τα αποτελέσματα της δικαστικής συμπαράστασης αρχίζουν με τη δημοσίευση της απόφασης, ενώ για την έναρξη του λειτουργήματος του δικαστικού συμπαραστάτη απαιτείται η τελεσιδικία της απόφασης.
- *Έγγραφο συναίνεση.* Στις περιπτώσεις που απαιτείται η συναίνεση του δικαστικού συμπαραστάτη, αυτή παρέχεται εγγράφως, πριν από την επιχείρηση της πράξης.
- *Άρση της δικαστικής συμπαράστασης.* Η δικαστική συμπαράσταση αίρεται με δικαστική απόφαση σε κάθε περίπτωση που εκλείπουν οι όροι, οι οποίοι την προκάλεσαν.
- *Προσωρινός δικαστικός συμπαραστάτης.* Το δικαστήριο μπορεί, πριν ή και μετά την έναρξη της διαδικασίας για την επιβολή κάποιου προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση, να διορίσει προσωρινό δικαστικό συμπαραστάτη, προκειμένου να αποφευχθεί σοβαρός κίνδυνος για το πρόσωπο ή για την περιουσία του συμπαραστατέου.

- *Δίκη «κεκλεισμένων των θυρών».* Η διεξαγωγή της συζήτησης για τη θέση προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση γίνεται κεκλεισμένων των θυρών, προκειμένου να προστατεύεται η προσωπικότητα του ατόμου.
- *Κλήτευση συμπαράστατουμένου.* Σε κάθε δίκη για την υποβολή κάποιου προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση κλητεύεται υποχρεωτικά ο ίδιος και ο τυχόν προσωρινός συμπαράστάτης. Η κλήτευση αυτή λειτουργεί ως ένδειξη σεβασμού στο πρόσωπο του συμπαράστατουμένου.
- *Υποχρέωση επικοινωνίας.* Το δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να επικοινωνεί με αυτόν τον οποίο αφορά ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης, ώστε να σχηματίσει άμεση αντίληψη για την κατάστασή του.

2.5. Ο προβληματισμός ως προς τη χρήση των όρων

Στην εισηγητική έκθεση¹³ του Ν 2447/1996 διευκρινίζεται σχετικά με την ορολογία που χρησιμοποιείται για την αντικατάσταση των όρων «πνευματική ασθένεια», «αποκλεισμός της χρήσης του λογικού» και «διφορούμενες φρένες» ότι καταβλήθηκε προσπάθεια να βρεθεί σταθερή και λιτή νομική έννοια, που να αποσυνδέεται από την αυστηρή επιστημονική ιατρική ορολογία, αλλά να είναι προσαρμοσμένη στις σύγχρονες επιστημονικές απόψεις. Έτσι, ως νομική έννοια υιοθετήθηκε από τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή, σε συνεργασία με ειδικούς επιστήμονες, η έννοια της «ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής». Σε αυτή περιλαμβάνονται τόσο οι γνήσιες ψυχώσεις όσο και οι λεγόμενες οργανοψυχικές παθήσεις που οφείλονται σε παθολογοανατομικές αλλοιώσεις του εγκεφάλου ή και άλλες εγκεφαλικές διαταραχές. Επίσης, η χρήση του όρου «διαταραχή», αντί για τον όρο «ασθένεια», καλύπτει και τις καταστάσεις «διφορούμενων φρενών» του προϊσχύοντος δικαίου.

Σύμφωνα με τον Κουτσοουράδη,¹⁴ η νέα διατύπωση είναι σαφώς ευρύτερη και ευπροσάρμοστη στις μεταβολές των πορισμάτων της ιατρικής επιστήμης, ώστε να μπορεί να κατανοήσει όλες τις πιθανές περιπτώσεις πασχόντων από μη σωματικές ασθένειες ή διαταραχές, για τους οποίους απαιτείται η λήψη προστατευτικών μέτρων. Σχετικά έχει παρατηρηθεί ότι στο πεδίο της ρύθμισης υπάγονται τόσο οι ενδογενείς όσο και οι εξωγενείς ψυχώσεις, καθώς και οποιαδήποτε ψυχική ή διανοητική πάθηση ή διαταραχή, ανεξάρτητα από την αιτία της.¹⁵

Επιπρόσθετα, από τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή κρίθηκε σκόπιμο να αναφέρεται στο κείμενο του νόμου και το αποτέλεσμα της νόσου (ολική ή μερική αδυναμία του προσώπου να φροντίζει μόνο του για τις υποθέσεις του),

ώστε να αποκλείεται, εν όψει του ότι στο κείμενο γίνεται λόγος απλά για «διαταραχή» και όχι για «νόσο», η υποβολή σε δικαστική συμπαράσταση και προσώπων που πάσχουν από ελαφρές ψυχικές διαταραχές, οι οποίες δεν τα εμποδίζουν να φροντίζουν για τις υποθέσεις τους.

Τέθηκε ο προβληματισμός κατά πόσο το δικαστήριο μπορεί να θέτει σε δικαστική συμπαράσταση και πρόσωπα τα οποία μόνο προσωρινά δεν μπορούν να φροντίζουν για τις υποθέσεις τους, καθώς δεν απαιτείται επί πλέον στο νόμο η ψυχική ή η διανοητική διαταραχή να είναι μόνιμη. Στην περίπτωση αυτή κρίθηκε ότι το πρόσωπο που μόνο προσωρινά δεν μπορεί να φροντίζει για τις υποθέσεις του είναι δυνατό να υποβάλλεται σε δικαστική συμπαράσταση, αφού προβλέπεται ότι η εν λόγω κατάσταση μπορεί να αίρεται, όταν εκλείψουν οι λόγοι που την επέβαλαν. Τονίζεται ότι στην περ. 1 του νέου άρθρου 1666 εμπίπτουν και οι περιπτώσεις των ηλικιωμένων που, λόγω της γεροντικής ηλικίας τους, βρίσκονται σε κατάσταση ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή σωματικής αναπηρίας.

3. ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Από το έτος 1862 μέχρι το 1996, οπότε εισήχθη ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης, κυριαρχεί ορολογία, το εύρος της οποίας περικλείει τις έννοιες: Φρενοβλαβείς, ψυχοπαθείς, βαρέως ανώμαλοι, διανοητικά καθυστερημένοι, διφορούμενες φρένες, πνευματική ασθένεια. Η ορολογία αυτή φέρει ένα έντονα αρνητικό φορτίο, το οποίο απηχεί το κοινωνικό και το πολιτισμικό περιβάλλον σχεδόν ενός αιώνα, που θεωρούσε επικίνδυνο τον άνθρωπο με ψυχικά προβλήματα και τον έθετε στο περιθώριο της κοινωνίας. Το στίγμα της ψυχικής ασθένειας δεν περιορίζεται μόνο στο άτομο που πάσχει αλλά επεκτείνεται και σε όσους σχετίζονται με αυτό, δηλαδή την οικογένεια του πάσχοντα, τους επαγγελματίες ψυχικής υγείας, τους θεσμούς παροχής ψυχιατρικών και ψυχολογικών υπηρεσιών και τις μεθόδους θεραπείας.¹⁶

Η νομική επιστήμη, ακολουθώντας την ψυχιατρική μεταρρύθμιση που προσπαθεί να καθιερώσει την κοινοτική ψυχιατρική, εισήγαγε το θεσμό της δικαστικής συμπαράστασης που αναφέρεται στην ψυχική ή τη διανοητική διαταραχή.

Με τη νέα ρύθμιση δόθηκε απόλυτη προτεραιότητα στην προστασία της προσωπικότητας και της αξιοπρέπειας των πασχόντων προσώπων. Αυτό αποδεικνύεται, όπως προκύπτει από την αιτιολογική έκθεση του νόμου, και από την επιλογή των όρων στη διατύπωση των διαφόρων άρθρων, ώστε να είναι συμβατή με τα πορίσματα της ψυχιατρικής επιστήμης και στην αποφυγή του στιγματισμού μέσα στο

όλο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης.*^{17,18} Ο θεσμός της δικαστικής συμπαράστασης συνιστά ένα βήμα προόδου σε σύγκριση με το προγενέστερο καθεστώς προστασίας των πασχόντων προσώπων.¹⁹

ABSTRACT

From madness to mental illness. The historical development of legal terminology

D. MYLONOPOULOS

Department of Business Management, Technological Educational Institute of Piraeus, Piraeus, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2014, 31(6):678–685

The definition of mental health has been a subject of dispute in different cultures over the centuries. Cultures and societies treat mentally ill people differently. In the past in Greece the mentally ill person was considered dangerous and was characterized by terms such "lunatic", "psycho", "insane", "mad" and others derogatory to the human personality. Usually this characterization led to the incarceration of that person in a "Frenocomeion" (Bedlam). This situation now appears to have changed. This is a review of the Greek legal framework and the use and evolution of legal terms from the establishment of the modern Greek state up until the present day, highlighting the initiatives and actions and the changes that have been made in the characterization and the treatment of people suffering from mental disorders and in the protection and assistance they need in the management of their affairs. A search of the legislative framework was made through the national printing office, the legal database "Nomos", the archives of the Greek Parliament and scientific studies and articles published by distinguished lawyers and psychiatrists. The review shows that the terminology has changed significantly, as has the treatment of the mentally ill, with priority now being given to the protection of the human personality and dignity. In conclusion, the concept of "mental disorder or mental illness" has replaced the words "madness", "paranoia", "insanity" and other relevant characterizations and has been adopted as a stable and simple legal concept, consistent with the protection of the individual personality and suited to contemporary scientific medical opinion.

Key words: Guardianship, Mental disorder, Mental health, Mental illness

Βιβλιογραφία

1. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Μ. Προαγωγή ψυχικής υγείας και εκπαίδευση «Επίκτητος». Στρατηγικές αξιολογικής γνωσιακής εκπαίδευσης. Βήτα Ιατρικές εκδόσεις, Αθήνα, 2008
2. WORLD HEALTH ORGANIZATION. Mental health: Strengthening our response. Fact sheet no 220, 2010. Available at: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs220/en/> (accessed 2.6.2013)
3. WORLD HEALTH ORGANIZATION. Promoting mental health. Concepts, emerging evidence, practice. WHO, Geneva, 2004
4. ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ. Πράσινο βιβλίο: Βελτίωση της ψυχικής υγείας του πληθυσμού. Προς μια στρατηγική σχετικά με την ψυχική υγεία για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Βρυξέλλες, 14.10.2005. COM(2005) 484 τελικό. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/health/archive/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_el.pdf (πρόσβαση 8.8.20)
5. ΠΟΛΙΤΗΣ Α, ΓΟΡΝΕΛΗΣ Ρ. Ανοϊκή συνδρομή. Στο: Δουζένης Α, Λύκουρας Λ (Επιμ) *Ψυχιατροδικαστική*. Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης, Αθήνα, 2008:150–159
6. ΔΟΥΖΕΝΗΣ Α, ΛΥΚΟΥΡΑΣ Λ. *Ψυχιατροδικαστική*. Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης, Αθήνα, 2008
7. PBS ONLINE. Timeline: Treatments for mental illness. Available at: <http://www.pbs.org/wgbh/amex/nash/timeline/index.html> (accessed 25.8.2013)
8. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Μ. Ο ρόλος της οικογένειας στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση. Στο: Χριστοδούλου ΓΚ (Επιμ) *Προληπτική Ψυχιατρική και ψυχική υγιεινή*. Βήτα Ιατρικές εκδόσεις, Αθήνα, 2010:559–564
9. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Χ, ΡΙΖΟΣ Ε. Αναγκαστική νοσηλεία. Στο: Δουζένης Α, Λύκουρας Λ (Επιμ) *Ψυχιατροδικαστική*. Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης, Αθήνα, 2008:29–40
10. ΒΑΡΚΑ-ΑΔΑΜΗ Α. *Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο*. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2009
11. ΦΙΛΙΟΣ Π. *Οικογενειακό Δίκαιο*. Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2004
12. ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ στο σχέδιο νόμου «Υιοθεσία, επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου, δικαστική συμπαράσταση, δικαστι-

* Ως ψυχιατρική μεταρρύθμιση θεωρείται η αλλαγή στη φιλοσοφία και την πρακτική της αντιμετώπισης του ψυχιατρικού ασθενούς, με τη μετάβαση από το παραδοσιακό ψυχιατρικό ίδρυμα στις εναλλακτικές δομές ψυχιατρικής περίθαλψης και αποκατάστασης στον κοινοτικό χώρο.

- κή επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές, δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις». Προεδρικό Διάταγμα 86/2009, ΦΕΚ 114/Α΄/16.7.2009
13. ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ στο σχέδιο νόμου «Υιοθεσία, επιτροπεία και αναδοχή ανηλίκου, δικαστική συμπαράσταση, δικαστική επιμέλεια ξένων υποθέσεων και συναφείς ουσιαστικές, δικονομικές και μεταβατικές διατάξεις». Ν 2447/1996, ΦΕΚ Α΄ 278
14. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗΣ ΑΧ. *Θέματα προσωπικής καταστάσεως φυσικών προσώπων. Νομικά μελετήματα ΙΙΙ*. Εκδόσεις Κορνηλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2003
15. ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗΣ ΑΧ, ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ Α. *Προστατευτικοί θεσμοί του αστικού δικαίου. Δικαστική συμπαράσταση, ακούσια νοσηλεία, επιμέλεια ξένων υποθέσεων*. Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2003
16. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΛΑΛΙΩΤΗ Μ. Κοινωνικό στίγμα και ψυχιατρικές υπηρεσίες: Ο φαύλος κύκλος. Στο: Σακέλλης Ι (Επιμ) *Συνήγορος του Πολίτη. Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009:135–142
17. ΚΟΝΤΑΞΑΚΗΣ ΒΠ, ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΓΝ. Κοινωνική και κοινοτική Ψυχιατρική. Στο: Κονταξάκης ΒΠ, Χαβάκη-Κονταξάκη ΜΙ, Χριστοδούλου ΓΚ (Επιμ) *Προληπτική Ψυχιατρική και ψυχική υγιεινή*. Βήτα Ιατρικές εκδόσεις, Αθήνα, 2005:49–53
18. ΜΑΔΙΑΝΟΣ Μ. Οι περιπέτειες της ημιτελούς μεταρρύθμισης: Από την περίπτωση της «Λέρου» στο «Ψυχαργός». Στο: Σακέλλης Ι (Επιμ) *Συνήγορος του Πολίτη. Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2009:13–23
19. ΛΕΙΒΑΔΙΤΗΣ Ν. Άσκηση της Ψυχιατροδικαστικής στην Ελλάδα. Στο: Δουζένης Α, Λύκουρας Λ (Επιμ) *Ψυχιατροδικαστική*. Ιατρικές εκδόσεις Πασχαλίδης, Αθήνα, 2008:314–321

Corresponding author:

D. Mylonopoulos, Department of Business Management, Technological Educational Institute of Piraeus, 250 Petrou Ralli & Piraios street, GR-122 44 Aegaleo, Greece
e-mail: dimilon2002@yahoo.gr; dimilon@teipir.gr